

DÁRIUS KINCSE ÉS MOHAMMED KOPORSÓJA

I.

Midőn a cseh vitézen győzedelmeskedő Toldit Lajos király a saját oldaláról leoldott karddal (gyémánt a cifrája, arany volt a reze) ajándékozta meg vitézi tettéért, az ifjú dalia olyan boldog volt, hogy: „Pénzért, gazdagságért hej dehogy cserélne: *Dárius kincsének* még oda se nézne” (Arany, Toldi XII. 15). Ehhez a helyhez a következő népnyelvi és irodalmi adatokat idézi Lehr Albert a Toldi-magyarázatokban: „*Dárius kincse* roppant sok kincs. Pazarlóról mondja a nép: „*Elköltené a Dárius kincset is.*” „Nem volna elég annak a *Dárius kincse se.*” „Bekeresheti a férfi a *Dárius kincset is*, ha az asszony nem takarít.” (Nép). Így is: „*Dárius kincseit*“ (Nép). „Vajda pedig ébren tünődik az éjben, | S talál nagy szerencsét — a *Dárius kincset*” (Arany. NCz II. É.). „Kincsem vetélkedett *Dárius kincsével*, | S most küszködnöm kell a legnagyobb inséggel” (Petőfi: János vitéz) „Ha az álom beteljesülne: | Én herezeg is volnék talán! | S a *Dárius kincset* azóta | Mind a zsebembe hordanám” (Tompá: Diósgyőr). Könnyű volna ezeket a példákat még egy egész sereg népnyelvi és irodalmi adattal megszaporítanom, de fölösleges, mert mindenki tudja, hogy a nép és az irodalom, kivált a népies sűrűn emlegeti a *Dárius kincset* 'sok kincs, mesés vagyon' értelemben.

A *Dárius kincse*-t mint szólásszerű kifejezést szólásgyűjteményeink közül tudtommal Dugonics leltározza először (Péld. I. 162) és magyarázza is (uo. jegyzet) a következőképen: „Ez a 'Dárius kinc' nagy kincscsét máig is emlegetik a 'Magyarok ezen név alatt első király vala Persiában, a' Krisztus előtt ötszáz, huszonöt esztendővel. Zorobabelnek meg engedte: hogy a' Jerusálemi templomot fel építhesse; mely végre áldozatokat is küldött. Babilont Zopirusnak ravaszága által meg vette, kincseiből ki pusztította. Királyságának hetedik esztendejében, a' Sciták ellen szándékozott, ugyan azért a' mostani Konstancinápol mellett (ad Bosphorum Thracicum) a' szorultt tengeren hidat csináltatott. De a' Scitáktúl kegyetlenül meg verettetett. Táborá el fogattatott, minden kincse a' Scitáktúl el vétetett; Maga Persiába vissza ment. Annyinak

lenni mondották az ezüst arany pénzt; az arany ezüst láncokat: hogy mind azokat száz kocsikon el nem vihették, pedig azokon kívül, melyeket a' Sciták magok között gazdagon fel osztottak. Ezután a' Sciták arany tálaból ettek. Soha osztán Dárius a' Scitákat nem bántotta, noha több más országokat hódított."

Ezekből a sorokból nyilvánvaló, hogy Dugonics a Dárius kincsével kapcsolatban I. Dáriusra (Kr. e. 521—485), a nagy perzsa királyra, a perzsa birodalom megszervezőjére gondol. Alighanem az ő nyomán írja Tóth Béla: Szájrúl-szájra² 136, hogy: „Mi magyarok [nem Krözussal, hanem] inkább Dárius perzsa királlyal. (512—485), Hystaspes fiával szeretjük összekötni a gazdagság fogalmát (*Dárius kincse*)”, és a Szállóigék lexikonában is: „*Dárius kincse*. Dáriusról, az igen gazdag perzsa királyról (521—481, helyesen 485)”. Ismétli Szécsi Ferenc: Szállóigék 179: „*Dárius kincse*. Dárius (521—485) Perzsia királya: Nagy gazdagságáról volt híres.”

Arról azonban egyikük sem nyilatkozik, hogy ennek a Dárius nagy királynak mesés kincséről szóló hagyomány hogyan jutott el hozzánk, és hogyan terjedhetett el a legszélesebb népi rétegekben úgy, hogy ma is él. Elöttem már eleve is bizonyosnak látszik, hogy nem a történelem útján. I. Dáriusról históriás énekünk, népi mondánk nincs. Olvastam ugyan valahol, hogy a seytháktól szenvedett esúfos veresége után I. Dárius Erdély bérci között keresett menedéke, és ott megpihenve, Havasalföldön át érte el a Dunát, hogy hűséges görög satrapája által őrzött hídon átkeljen és Thráciában találja meg teljes biztonságát. Erdélyben pihenése idején ásta volna el kincseit, ahol állítólag ma is keresik. Azt hiszem, hogy mindez csak a történelemben kevésbé jártas ember feltevése. A népi mondák, se a külföldiek, se a miénk nem tudnak erről semmit, a történelem sem említi, hogy valamelyik Dárius valaha Erdély földén tartózkodott volna. De Jókai úgy látszik, hallhatott róla valamit, legalább is elásott kincséről, mert a Vadon virágai című munkájában (Nemzeti kiad. XXII, 28, első kiad. 1848) ezt írja: „Láttam én már olyan embert is, aki a mely perezben beesületére fogadta, hogy egy garasnak ninesen birtokában, sőt birkózáván birkózik az éhenhalással, ugyanabban esküvel állítá, hogy ki *Dárius kincseit földsná*, épen csak oda jutna, mintha vele eserélne tárezát.”

No és — kérdezhetjük — honnan lehetne ezeket a mesés kincseket felásni, ha nem Erdélynek földbe rejtett kincsekben gazdag talajából? Ott van ugyanis a monda szerint elrejtve Attila kincse, Buda vezér kincse, a rabonbánok kincse, Tündér Ilona roppant kincse, Kalára kincse,¹ ott van Torda hasadékanak, az aranyi várnak, a runki barlangnak kincse, és természetesen ott van a tündérvári barlangban meg az almási barlangban *Dárius kincse* is (Ethn. XII, 271).

Bizonyos azonban, hogy ez a kincs előbb megvolt már szólásainkban, és csak azután kerestek neki helyet a kineses Erdély földében. Szólásaink közé pedig az irodalom útján jutott el; közöttük ugyanis sok a szépirodalmi származású. Ismeretes, hogy több szólásunk Aesopus fabuláiból ered, pl. *savanyú a szőlő, egy lyukból hideget és meleget fúj, zavarosban halászik, vizet zavar, kígyót melegenget keblén* (Tolnai Vilmos: Szólások Magyarországnéprajza III, 412—3), *nem hagyja árnyékáért az koncot* (II. Rákóczi F. lev. I, 493, 1706). Hogy mikor gonosz úton keress valami jót, azt is elveszted a' mi jód vagyon, mint a' fabulában mondgyák az eb felől, hogy a' szájában való husnak árnyékához kapván, az hust-is ki ejtette a maga szájából (Nánási L. István: Szűtitka 1670, 348). Ez utóbbival kapcsolatban a szólás rásználója néha egész pontosan hivatkozik forrására, pl.: „... az Aesopus kúvaszával a konchoz kapdosunk” (II. Rákóczi F. lev. I, 493). „Szentén úgy jára, mint az Aesopus ebe: az árnyékhoz kapdos” (Actio curiosa 173, 1678). „... ez valójában az Ezópus kúvasza szájában való koncznak árnyéka, melyhez mikor a világ kapdos, magát a valóságos becsületet veszti el” (Bethlen: Önélet. I, 32).

A székelységben máig használatos *fudáz, fudázó, fudáza* szavakban Szilády Áron: MNy. IV, 468 szerint a XVI—XVIII. században vaskos tréfái miatt igen sokat olvasott „Salamon királynak, a Dávid király fiának, Markalftal való tréfa beszédeknek rövid könyve” (Kolozsvár, 1574.) című népkönyv *Fudáza* nevű szereplőjének a neve rejlik (de vö. E: Sz.) A *Markalf* névből köznév lett 'tréfacsináló, mulattató, udvari bolond' értelemben, l. NySz. és Apor: Metam. Mon Irók XI, 362. „Némelynek [= némely nagyúrnak] megvolt tíz-tizenegy gyalog inasa is, azon kívül... török siposi, hegedüsi, dudási, furulyási, cimbalmosi, énekesi, *asztali mulattató markalfi avagy az mint hitták, bolondjai.*” *Markalf* visszataszító rútságára céloz ez a gúnyos szóláshasonlat: „Szép vagy, mint a régi *Markalf*” (Wagner: Phras. 1756, id. Irodört. Közl. I, 53). Vö. még *Markalf útja* (MTsz.).

Hogy az *Antal* személynévből a XVI. század második fele óta 'ostoba, féleszü, dőre' jelentésű köznév lett, annak valószínűleg az az oka, hogy Sztárai Mihály „Az igaz papságnak tikere” (1559.) című hitvitázó komédiájának *Antal* nevű szereplőjét, így mutatja be a darab prologusa: „*Ef féle tudatlan emberek közül való az Antal bíró* [= gazda, l. MNy XXXIII, 240], ki majdan ti kegyelmeitek eleibe jó borzadt szakállával és nagyon csodálkozik és sápolódik ő magában az papoknak igaz papságán. De a mint látom imhol jó egy igen nagy bottal, azért én mostanában ti kegyelmeiteknek többet nem beszélhetek. Halljuk meg csak mindnyájan, mit beszél *tökfejű Salamon bátyánk*” (RMKT. V, 211).

Az *Antal* nevet gúnyosan emlegető szólásaink: *Megjött Antal Budáról, zöld ágat is hozott; Antal a fejed ostoba, tökéletlen*

vagy; *Antalul felel 'ostobán' meg az antalkodás 'ostobaság' főnév* (l. valamennyit NySz.) mind csak négy-öt évtized múlva jelennek meg Sztárai (valószínűleg elő is adott) komédiája után.

Nyilván a Toldi-mondára utal Csáky Lászlónak Eszterházy Miklós nádorhoz (Bécs, 1642. május 26) intézett leveléből a következő részlet: „... hogy a magyar urak egy jó Toldimenésre resolválnak mostan ő felségeért magokat, azt gyakran emlegetik, és osztán mindjárt haza jöni, ez magyar actusnak tartatik” (Tört. Tár 1904, 194). Vö. ezzel Arany Magyar Misi-jének ezeket a sorait: „Katonának, háborúba, menni vágya nines, De ha egyszer belekapott, bizony párja sines. „Hadnagy uram!” így kiált fel magyar-miskásan: „Vágjuk le mind s menjünk haza, kérem alászan.” Aki megjárta a világháborúk harctereit, az nem egyszer találkozhattott a magyar actusnak ilyen — legalább is óhajlás- és sóhajlásbeli — megnyilvánulásával.

Népmeséink Tündér Ilonája voltaképen a görögök szép Helenájának nevét viseli. Dugonics: Péld. II, 260 is azonosítja őket: „Szép volt Görög (vagy Tündér) Ilona, de irtóztató sok károkat is tött. Erről a Görög Ilonáról írtam azon könyvemben, melynek ilyen címje vagyon: Trója veszedelme.” Trója vesztének Heléna szépsége volt az oka. „A Káin leányinak szépsége, hozta a víz-özönt; Dínának szépsége vesztette el a Sikanítákat; ... a Görög Ilonát, Tróját tőből ki-égette”, írja Káldi György a Vasárn. való pred.-ban (1631, 153), és mintha Villont hallanók, mikor így elmélkedik: „Hol vagyon a szép Páris, és Absalom? Hol vagyon a szép Lucretia, és a Görög Ilona? Minden szépségök igen kevés-ideig tartott, és mint a szép gyenge rózsa el-hervadt, 's el-múlt” (uo. 369). Szinte várjuk, hogy hozzásóhajtsa: „De hol van a tavalyi hó?”

A XVI—XVIII. század költői és prózaírói váltig emlegetik a világszép Görög Ilonát, a Helena-szépségű kedvest, Helenát, a görög kerteknek legszebb virágát (Gyöngyösi: Murányi Vénus) stb., akinek szépsége híret kivált Hunyadi Ferenc: „A régi és híres-neves Trója városának tíz esztendeig való megszállásáról és veszedelméről” (1596) című széphistóriája terjesztette: a XVI—XVIII. század legolvasottabb könyve (Pintér). Gyergyai Árgirusának gyönyörű tündére² nem is kaphatott Ilonánál kedvesebb nevet, ha tetszeni akart a magyar olvasónak. Később azután már Magyar Ilonának, sár selyem hajú Magyar Ilonának (Ipolyi A.: Magyar mith. I. 272), selyemszál hajú Magyar Ilonának (Nyr XXVIII, 449) nevezi kedvesét a legény még akkor is, ha nem Ilona volt a neve, mert még élt a hagyomány, hogy: „Heléna (Magyarúl Ilona) vólt egy a maga idejében az egész világon leg-szebb Görög Dáma, a kiről még máig-is a rend kívül szép fejtérszemélyt úgy szokták nevezni, sőt a vak indulatú szeretők, hízelkedés reguláján,

az olyanokat-is, a' kik tsak az ő szemeknek színt nagyító Üvegén által tetszenek szépeknek" (Mátyási F.: Semminél több valami. 1794, 24 l. jegyzet). Talán nem is annyira a szerető vak indulata, hanem inkább a hízelkedés regulája mondatja Balassa Bálinttal is leánykérő versében (1577.) a dúsgazdag korponai főkapitány leányáról, Krusith *Ilonáról*, hogy: „Ime lám nagygyal meghaladtad a te szépségeddel, *Az kinek nevit viseled te vezetik neveddel.*” (Szilády Á. kiad. 41).

Meséinknek a tenger vizéből kiemelkedő mágneses erejű *Akastyán hegy-éről* már Arany megállapította a Toldi Szerelméhez esatolt jegyzeteiben, hogy a Brunsvík istóriából (Stilfrid csehországi királyról és Bruncvik, Stilfrid fiáról, cseh királyáról), a XVIII. század legkedveltebb népkönyvéből szívárgott népünk közé. Innen való a jászberényi *bunczfik* is: 'kicsiny, de nagyfejű ember, erős'. (Csoma Károly' Jászberény nyelve 67.) „Mi lehet ez? — kérdi az egyik szereplő Illei János Tornynos Péterében (1789. RMKt. XXXIII, 56). — Talán ugyan a *Demeter kincsére kapott?*” Ez a kincs Bogáti Fazekas Miklós „Demeter története” (Kolozsvár, 1598.) című munkájából való, melyben Plutarchos és Lukianos nyomán megírta Demetrios Poliorcetes makedon király történetét.

A *Dárius kincse* szintén irodalmi származás: a Világbíró Nagy Sándorról szóló verses és prózai művek nyomán terjedt el. Ilyenek Ilosvai Selymes Péter Curtius Rufus és Justinus latin munkáiból fordított *Historia Alexandri Magni-ja* (Debrecen, 1574.), Forró Pál „Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak Macedonok királyának viseltetett dolgairól irattatott historiája” (Debrecen, 1619), és írt róla Haller János „Hármas Istoriája” (Kolozsvár, 1695.) is. Ez utóbbiról jól mondja Király György: Irodört. Közl. XXVIII, 252, hogy „megvan az az érdeme, hogy a Sándor-monda népszerűségét, ha másutt nem, hát a ponyván, a XIX. századig fenntartotta”, és hozzátehetjük: a *Dárius kincsét* sem engedte elhomályosulni.

Mindebből szólásunkat illetőleg az következik, hogy a benne említett kincs nem a nagy I. Dáriusé volt, noha amint Prágai András „Fejedelmek serkentő órája” (1628.) című könyvének Wanekelius Jánosnak ajánló levele című részében olvassuk, a perzsa királyok roppant kincse, „Dariustul Hystaspis fiától kézről kézre maradt a következő Fejedelmekre”, hanem Nagy Sándor ellenfelé, az ókori Perzsia utolsó királyáé, III. Dárius Codomannusé (uralk. 336—330). Az ő nagykincsű voltáról esodálattal emlékezik meg a Hármas Istória, mondván, hogy palotáiban „az asztalok, székek, tiszta aranyból, a' tálak is, és pohárok finom aranyból állottanak, drága gyöngyökkel, és kövekkel fel-ékesítve” (19). „Fel-menvén azért Sándor a' Királyi palotákra, gyönyörködött azoknak esudálatos szép épületiben, mellyeket épített volt Cyrus a' Persák Királya, kiknek még a' pádimentomi-is

tündöklöttek a' szép kövektől. A' falai pedig arannyal voltak bé borítva, tsillagok módgyára fel-ékesítve a' boltozási, kiket nagy arany oszlopok tartottak tsudálatos mesterséggel" (25). Bővebben szól róla Forró Pál, de nálánál is részletesebben rajzolja III. Dárius elképesztő gazdagságát Ilosvai már a király táborának sereg-számlájában is: „Ámbár Dárius népet inditá, Babilóniából elkiszállítá, Eufrates-víz mellé tábora juta, Persiai módra tábort jártata. | Regtül fogva népe így megyen vala, Trombitaszó után indulnak vala, Ezüst oltárokon tüzet visznek vala, Kit perzsiak imádnak vala. | Ez a harmineszáz hatvanöt ember vala, Aranyas bársonba mind mennek vala, Jupiter szekere útánnak jár vala, Kiben fejér lovakat fogtanak vala. | Egy nagy fehér lovat ott visznek vala, Szép arany vesszőkkel [= sujtásokkal] ki ékes vala, Drága czafrangokkal eltezőtt vala, Fényes nap lovának azt hijják vala. | Tíz szekér az úton ott megyen vala, Arannyal, ezüsttel nagy gazdag vala, Tizenkétféle nép utána vala, Fegyverek, szólások különböz vala. | Azoknak utánok az tízezer nép, Aranylánc ruhákkal ki igen szép, Azok után megyen tizenötezer nép, Ki mind királyi nemből hadakozó nép. | De az után udvarló népe sok vala, Az Dárius előtt a' megyen vala. Aranyas szekérben Dárius vala, Arannyal, ezüsttel igen szép vala. || Ruhája királnak nagy hosszú vala, Nagy sok kazdagsággal öltözött vala, Szabláját pártá-üre fölkötötte vala, Szablája hüvelybe drága kő vala. | Az Dárius után tizenötezer vala, Ezüstös kopjákat viselnek vala, Kopján vas hegyén mind arany vala, Két felől négyszáz ember mellette vala. | Sereggel gyalog nép harmincezer vala, Az császár sátorát kik őrzik vala, Császár fő lovait ott viszik vala, Hogy kiknek a száma a négyszáz vala. | Tülök csak nem messze Dárius anyja, Felesége néki, leánya, fia, Háromszáz és hatvan császár ágyasa, És hatszáz öszvéren ezt viszik vala. | Jelesben tevéi háromszáz vala, Szám-talan arannyal terhelték vala, Sok nemes asszonyok ott mennek vala, Legutól a köznép ott megyen vala" (RMKT. III, 89—90).

Dáriusnak birodalma nagy városaiban fényes palotái voltak, és ott jutott Sándor kezébe Dárius kincse. Hogy ismét Ilosvait idézzem: „Nagy temérdek kincset akkor nyerének, Arbella városban hogy bėjutának, *Dárius kincsenek* ott örülnének." Babilonban „oly nagy tisztességgel Sándort fogadják, Mintha a Dáriust szemekkel látnák, *Dáriusnak kincset* mind előhozák, Az Sándor kezébe a kincset adák" (uo. 115). „Rövid napon méne nemes Susában, Az város nagy hamar lön hatalmában, *Kéncset sokat lele ott a tárházban*" (uo. 117).

Íme, nem Erdélyben, vagy hazánk más vidékén látjuk meg *Dárius kincset*, mégpedig III. Dáriusét, hanem a Sándor-monda magyar feldolgozásaiban. Innen vált nyelvünk szólásbeli birtokává hihetőleg már a XVI. század folyamán. Egy keltezetlen, de tárgyi

és nyelvi okokból a XVI. század vége felé keletkezettnek vélhető vers már szólásként használja, midőn a végházak ifjúságának vágyát ekként énekli meg:

Nehéz bú s gond nélkül hogy vigan élhessek,
Egynéhány vitéznek előtte lehessek,
Jó hamar lovakon gyakorta ülhessek.

Ez meglévén, nekem semmi egyéb nem kell,
Bár akárki bírjon *Dárius kincsével*,
Nem leszek érette hozzá gyűlöléssel.

Takács S.: Régi magyar kapitányok 4

Szólásunk eredetének megvilágításával már kb. két évtizeddel ezelőtről adósa vagyok Móra Ferencnek. Egyszer a Magyar Hirlapban figyelmeztetett is rá az ő szokott kedves módján, vagyis szép hegedűszóban. Sajnos, életében nem róhattam le tartozásomat. Megtettem most. Legyen ez a kis szólásmagyarázat kegyelem szerény áldozata a jeles író emlékezetének oltárán.

II.

Eckhardt Sándor: MNy. XXIII, 510 ennek a szólásnak: „*Lebeg, mint a Mohammed koporsója*” abban a török hódoltság előtti magyar úrnapi szokásban keresi eredetét, melyet Dainero Tamás ferrarai követ ír le budai tartózkodása (1501.) emlékeiképen.⁴ Leírása hitelességét igazolja egy ismeretlen nevű német szemtanu is. Fögel József: II. Ulászló udvartartása 125 szerint arra az örömhírré rendezték azt a ceremóniát, hogy valahol vereséget szenvedett a szultán serege.

A két, lényegében egyező leírás azt mondja erről a máshonnan tudtommal nem ismert szertartásról, hogy Mohammed koporsóját (Daineronál egy hevenyészett mecesetben, a német szemtanunál a temető felett) valamely módon felfüggesztették, majd mikor az úrnapi fényes körmenet odaért, lángot bocsátottak a koporsóra, s ami el nem égett belőle, azt botokkal, kövekkel szétrombolta a törökgyűlölő tömeg. Így vélték beteljesíteni egy jóslatot, mely szerint akkor lesz vége a mohammedán hitnek és a török uralomnak, amikor Mohammed mekkai koporsója megsemmisül. A ceremónia helyének a két közlésben nem azonos megjelölése (meceset — temető) nem teszi kétségesse a híradás hitelét. Az úrnapi körmenet újratartása tudvalevőleg négy rögtönzött oltársátor előtt megy végbe. Bizonyára így volt a múltban is. Nagyön valószínű, hogy ennek a szent eseménynek a mintájára szintén több helyen végezték Mohammed koporsója megsemmisítésének mágikus szertartását is ugyanazon körmenet folyamán. Dainero az egyik helyen látta, a német szemtanu meg a másikon.

Tóth Béla a Szájru-l-szájra című könyvében (id. Eckhardt),

azután a Mendemondákban (236) meg a Szálló igék lexikonában német eredetűnek tartja azt a képtelen hiedelmet, hogy Mohammed koporsóját erős mágnesek tartják függő állapotban (Ismétli Szécsi Ferenc: Szállóigék 1936). Eckhardt: MNy. XXXIV, 174 egy, a XII. század második feléből való francia adattal igyekszik bizonyítani ennek a balhitnek keleti, de nem mohammedán, hanem keresztény eredetét. Azonban ennek az egyébként igen érdekes adatnak a fenti szólás keletkezését illetőleg nincs fontossága. Fontosabb az, hogy a Mohammed levegőben függő koporsójáról való hiedelmet ismerték nálunk is. Ha nem ismerték volna, akkor Fábián József nem tartaná szükségesnek elítélni a Természeti tudomány a' köznépnél (Weszprém, 1803.) című könyvében: „Izetlen büzetlen mese hát az, hogy Mahumed' Török Próféjának vaskoporsója Mekkában két nagy Mágnesek' között a' levegő-égben függene” (199). Egészen komolyan hitt benne pl. Gvadányi is. A FalNót. utolsó részében Nagypeleske böles jegyzője azzal vigasztalja a törökök ellen háborúba vonuló fia miatt kesergő feleségét, hogy a vitézkedő fiú: „Itt elfogja nyerni Mahamet zászlóját, | Mekkából hozhatja hátán koporsóját.” Gvadányi ehhez a helyhez a következő jegyzetet függeszti magyarázatul: „Mekka arabiai város a hová Mahomet szalada és ott meg is hala, vaskoporsóban függ, mintha levegőégbe állana, azért eztet nagy csudának tartják a törökök, pedig mágnes kövek tartják ezen koporsót.”

De ismeretes volt már jóval Gvadányi előtt is. Bizonyítékul szolgálhatnak rá Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyvének ezek a sorai (Ballagi Aladár kiad. 73): „Hallottam közbeszédben, hogy Arábiában a Mahomet koporsója csak az aerban áll, semmi sem tartja, de ha úgy vagyon, abban sem kételkedem semmit, hogy az mágnes kőből csináltak hajlékot neki, mint az Alexandriai Dinocrates, mágnes kőből alkotott egy templomocskát és abban helyeztette volt az Arsaone tisztességére csinált vas Istencskét, ki úgy tetszett mintha csak ott állott volna, ez is szintén az szerént álhatott az aerban (mint) az Mahomet koporsója.” Ez az adat nemcsak azért becses, mert igazolja a Mohammed ég s föld között lebegő koporsóját illető mendemonda XVII. századbeli hazai meglétét, hanem azért is, mert az alexandriai Dinocratesre, Nagy Sándor merész képzeletű szobrására és Alexandria tervezőjére való hivatkozás megerősíti a Pallas Nagy Lexikona II. Pótkötetének azt a feltevését, hogy a Mohammed levegőben függő koporsójáról szóló monda alkalmasint hasonló görög mondák nyomán keletkezett.

Ballagi szerint (i. m.) Kecskeméti W. Péter Kecskeméten született, ott inaskodott, majd mint ötvöslegény Nagyszebenbe, onnan Brassóba, Gyulafehérvárra, Kolozsvárra, Nagyváradra vándorolt, azután a török elől Debrecenen át Kassára menekült, ott rendezett be magának önálló műhelyt, és 1660-ban ott fejezte be könyvének a drágakövekről szóló részét, melyből a fenti idézetet kiírtam. Kül-

földön sohasem járt. A Mohammed koporsójáról szóló hiedelmet tehát csak az itthoni közbeszédben hallhatta. De hogy ez a szívós életű mendemonda, melyet külföldön pl. Németországban számos tudományos munka hiába cáfolgatott, már jóval korábban is élt nálunk a tanultabb emberek tudatában, arról a Dainero-féle leírás meg a német szemtanu följegyzése is tanuskodik. Szerintem ugyanis nem azért kellett felfüggeszteni abban a mágikus ceremóniában Mohammed koporsóját, hogy a tömeg jobban láthassa, — amint Eckhardt véli — hiszen erre a célra elég lett volna, ha a kétségtelenül bonyolultabb technikai eljárást kívánó felfüggesztés helyett magas állványra helyezik; hanem főképpen azért, mert a szertartás rendezőinek hiedelme szerint a koporsó ég s föld között az aerben függött. A hiedelem bizonyára sokkal régibb volt, mint a rajta alapuló és valószínűleg csak ritka alkalmi szokás, melynek Eckhardt véleménye szerint a török hódoltság vetett végét. A balhit azonban tovább élt a műveltebbek között, és forrása lett ennek a népi szóláskinesünkben még ma sem ismert szólásnak: „Ég és föld között lebeg, függ vagy lóg, mint Mohammed koporsója.” Ma a *lebeg* igéjű változat a gyakoribb; a másik kettőre l. például: „Mint Mohamed koporsója ég és föld között, úgy függünk jelenleg az írás és szóbeli érettségi vizsgák között” (Arany írja Tompának 1857-ben; l. Arany lev. író-barátaival I, 422) „Jelen sorok írójának van szerencséje ezen osztályok egyikében sem tartozhatni... Ilyeténképen ki levén felejtve az emberiség catalogusából, *lógva a semmiben, mint Mahomed koporsója.*” (Jókai: Népvilág. Nemz. kiad. XVI, 169).

A fentiek kapesán talán szabad itt megemlítenem, hogy a *Mohammed koporsójá*-val találkoztam egy régi szólásszerű tréfás-gúnyos körülírásban is. Károlyi Sándor írja 1707-ben II. Rákóczi Fereneknek (l. Géresi: Károlyi csal. okt. V, 648): „Szücs Farkast és Rósa Istvánt megfogattam, Egerben vasra verettem; az Isten juttassa az többit is kezemre, nem vasaztatnám én, hanem karóztatnám az pribék eb anyájukat, lám jó labanczok valának, miolta kurueczok, csak bor, dinnye, *Mahomet koporsóját udvarló állatok* az ellenségi a kutyáknak.”

Ezt az egy kissé keleties eifrájú körülírást az egykorú hadi-élet magyarázza meg. Régi följegyzéseink sokat panaszkodnak a katonák garázdálkodásairól, húzás-vonásáról, dúlás-fosztásáról. Magyar és német, ráe és vallon, kurue és labanc egyaránt ludas volt benne. Ritka kivétel az olyan eset, amilyent Kemény János: Ünélet. 262 említ: „...ki is szállván [I. Rákóczi György fejedelem 1634-ben] pro forma Szász-Sebeshez fizetett hadakkal és vármegyékkel, jó ideig lakván ott, igen emlékezetes disciplina alatt, mert kerti vetemények, *tyúk, lúd s egyéb marha az tábor mellett szabadon minden kár nélkül valának.* Oka ez vala: mert a székelység és hajduság nem volt velünk.”

Legtöbbször azonban nem volt ilyen emlékezetes a disciplina, és amit — kivált ennivalót — a katona szeme meglátott, keze ott nem hagyta. A *tyúkászó fekete had*, ahogy Magyar István 1602-ben (RMKt. XXVII, 194) nevezi a fegyelmezetlen, rakoncátlan katonaságot, irgalmatlanul fosztogatott: „Az vitézlő nép — írja Magyar i. m. 62 — nem az szép örvendetes szabadságnac, hanem az nyeresegnee es praedanac örvendez, koborol, dul, fozt, es minden latorsagot czelekszik: akar ki nyerie, czac ő ragadomany-nyal telhessee meg, azzal ő keueset gondol.” Egy pestvármegyei község így panaszkodik 1696-ban: „Herberstein és Pálffy Miklós generális ő Ngok egész két regymenj egy nap egy éjet rajtunk hálván... egy 15 talléros ökröt meg öttenek, két disznót éjjel elloptanak, ... száz tiknál töbet vertek el” (TörtTár 1901, 425). Persze külföldön sem jártak el másként a vitézek. Anatole France Lúdláb királyné című regényének egy volt katonatiszt szereplője, a nemes d'Anquetil úr nézete szerint: „...bármit mondjanak a krónikák, a háború egyes-egyedül abból áll, hogy *tyúkot, malacot lopjanak a parasztoktól*. A hadban járó katonákat csak ez a gond foglalja el.” (KlasszRegtár 118. Lándor Tivadar ford.). De Coster Thyl Ulenspiegelében olvassuk: „A lovasok vezetője egy Kornjuin nevű friz származású kapitány volt. Ezek is bekoborolták a síkföldet, fosztogatták a népet... Minden jó volt nekik: *tyukok, kappanok, kacsák, galambok, borjak és disznók*” (KlasszRegtár 88. Bálint Lajos és Éber László ford.).

A Károlyi csal. oklt.-ból fentebb közölt idézet azt mondja a katonákról, hogy ellenségei a *Mahomet koporsóját udvarló állatoknak*, vagyis pusztítják őket. Az utóbbi idézetek nyomán könnyű megállapítani, hogy miféle állatokról van szó az előbbiben. Nyilvánvalóan olyanokról, melyeknek — a régi közmondások szerint — *nem hintenek eleibe gyöngyöt, nem való nekik a gyömbér, orrukba nem illik aranyperec*. Az is világos, hogy az e féle állatok miért *udvarolnak*, vagyis miért adják meg a tiszteletet *Mohammed koporsójának*. Bizonyosan azért, mert a próféta megtöltötte híveinek a sertéshús élvezetét. A disznók tehát — legalább is Károlyi Sándor nézete szerint — méltán tiszteleghetnek legnagyobb jótévőjük: életmentőjük koporsója előtt.

CSEFKÓ GYULA

¹ L. ezt Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett I, 76—77.* — ² Népi hiedelem szerint még a szobalánya is nagyon szép lehetett, v. ö. *Szép volt mint a Tündér Ilona szobalánya* (Nyr XXXIII, 243). Ugyanennek a széphistóriának népnyelvi emléke az *Argyélusát neki! azt az Argyélusát!* káromkodásféle, meg a Vácról közölt *áklítom, ein áklítom félig tréfás, félig bosszús megszólítás (Áklítón király nevéből, EtSz.).* — ³ A keresztnevet nyilván azért mondja a költő *vezetékének*, mert az előtte álló családnévnek mintegy vezetékén van, mint a *vezetékő a nyerges lőn*, amely

mellett rendszerint valamivel hátrább szokott maradni. Az Ilona név ma is legnépszerűbb keresztnéveink közé tartozik. Kedveltségében közrejátszható Vörösmarty ragyogó költőiségű Szép Ilonkáján kívül még a név kellemes ejtése, dallamos hangzása is. Hangulati tartalmát és hangzásbeli rejtett szépségeit szinte a hangmérnök aprólékos gondosságával elemzi Kosztolányi Dezső ismert verse. Ez a Pesti Hirlap, 1929. márc. 31.-i számában (Vasárnap 3. l.) jelent meg először, mai végleges alakjánál két versszakkal rövidebben és „Egy név vegyelemzése: válaszul Harsányi Zsoltnak” alcímmel. Harsányi „Hog hívják” című cikkét l. Pesti Hirlap 1929. márc. 24. (Vasárnap 3.). Ebben a szerző keresztnéveink jelentésével foglalkozva, az Ilona névhez ezt írja magyarázatul: *szövő nő vagy holdvilág*. Bizonyára ebből a csírából nőtt ki a borult virágba Kosztolányi szép verse: „*Lenge lány, aki szó, holdvilág mesolya: ezt mondja a neved Ilona, Ilona*” stb. —⁴ Trócsányi Zoltán is közli: Magyar Régiségekben (V, 109).